

УДК 72.03:929:75-051Бекетов](477.54)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1630>

ОБРАЗОТВОРЧА СПАДЩИНА О.М. БЕКЕТОВА У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ХАРКОВА КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга ДЕНИСЕНКО

мистецтвознавиця,
Харківський художній музей,
завідувачка відділу мистецтва ХХІ — початку ХХ ст.,
вул. Жон Мироносиць, 11, 61000, Харків, Україна,
e-mail: artmuseum_kharkiv@i.ua

Завдання статті — проаналізувати графічно-живописну спадщину академіка архітектури О.М. Бекетова (1862—1941) періоду розквіту його мистецької діяльності, що припадає на першу третину ХХ ст. Вперше у досить значному обсязі представлено більше ста творів живопису і графіки, що знаходяться у колекції нащадків майстра — родини Рофе-Бекетових, а також зібрань інших державних закладів — Харківського художнього музею і ДНАББ ім. В.Г. Заболотного.

Метою статті є не тільки систематизувати напрацьовані попередніми авторами матеріали, пов'язані з означеною темою, але й окреслити основні сюжетно-тематичні напрямки творчості О.С. Бекетова, композиційні та колористичні особливості графічно-живописної манери, еволюцію творчості, місце образотворчої спадщини у контексті мистецького життя Харкова першої третини ХХ ст. Об'єктом дослідження є графіка і живопис О.М. Бекетова, що знаходиться в зібранні родини Рофе-Бекетових, ХХМ, ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. Предметом дослідження є особливості творчої манери архітектора-художника, для якого мистецтво було сферою особистого захоплення, не пов'язаного із замовленнями або комерційними задачами. Методологічною основою статті обрано комплексний підхід до об'єкта дослідження, що дає можливість ґрунтовно проаналізувати місцеві мистецькі традиції та західноєвропейські впливи, тенденції розвитку тогочасного художнього життя ХІХ — початку ХХ ст. Застосовано метод мистецтвознавчого аналізу, порівняльно-типологічний та історико-культурний.

Ключові слова: образотворче мистецтво, культурне життя, Харків, художня спадщина, О.М. Бекетов, пейзаж, Крим.

Olha DENYSENKO

art historian,
Head of the Department of Art
of the Sixteenth and Early Twentieth Centuries,
Kharkiv Art Museum,
11, Zhon Myronosyts str., 61000, Kharkiv, Ukraine,
e-mail: artmuseum_kharkiv@i.ua

THE FINE ARTS HERITAGE OF O.M. BEKETOV IN THE CONTEXT OF CULTURAL AND ARTISTIC LIFE OF KHARKIV LATE NINETEENTH — FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY

In the proposed article, the author aims to analyse the graphic and pictorial heritage of the academician of architecture O.M. Beketov (1862—1941) during the heyday of his artistic activity, which falls on the first third of the XX century. The study presents more than one hundred works of painting and graphics kept in the collection of the master's descendants, the Rofe-Beketov family, as well as in the funds of state institutions, such as the Kharkiv Art Museum and the V.G. Zabolotny State NAMS. Based on the most characteristic works, the study presents the most important features of the style, iconography, and creative method of Beketov's paintings and drawings, which are kept in the collection of the master's descendants, the Rofe-Beketov family, as well as in the collections of state institutions — the Kharkiv Art Museum and the State Scientific Architectural and Construction Library of V.V. Zabolotnyi. As an architect, Oleksii Beketov is well known in the history of Ukrainian culture, but his paintings, which accompanied him almost all his life, are generally known to researchers and his close family circle. Therefore, the article aims to systematise the materials developed by previous authors related to this topic, to identify the main plot and thematic directions of O. Beketov's work, compositional and colouristic features of his graphic and pictorial style, the evolution of his work and the place of his visual heritage in the context of the artistic life of Kharkiv in the first third of the XX century.

The object of the study is the graphics and painting of O.M. Beketov, which is in the collection of the Rofe-Beketov family, ХХМ, DNABB named after V.H. Zabolotny, and the subject is the peculiarities of the creative manner of the architect-artist, for whom art was an area of personal interest unrelated to orders or commercial tasks.

Keywords: fine arts, cultural life, Kharkiv, artistic heritage, O.M. Beketov, landscape, Crimea.

Вступ. У запропонованому дослідженні авторка ставить перед собою завдання проаналізувати графічно-живописну спадщину академіка архітектури О.М. Бекетова (1862—1941) періоду розквіту його мистецької діяльності, що припадає на першу третину ХХ століття. Вперше у досить значному обсязі представлено більше ста творів живопису і графіки, що знаходяться у колекції нащадків майстра — родини Рофе-Бекетових, а також зібраннях інших державних закладів — Харківського художнього музею і ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. Більшу частину робіт проаналізовано вперше, що вводить до наукового обігу нові факти мистецької діяльності видатного зодчого.

Інтерес до графіки і живопису академіка архітектури О.М. Бекетова виник ще за життя автора, де одним із перших дослідників його творчості був відомий у Харкові художник і критик Б.В. Порай-Кошиць. Пізніше, вже у 1970-ті, коли донька майстра О.О. Бекетова передала до колекції ХХМ збірку графічних і живописних робіт батька, з'являється низка статей у журнальній та газетній періодиці, де вагомими були статті мистецтвознавиці М.В. Чернової, на той час співробітниці ХХМ [1]. За час незалежності України таких публікацій стало більше, зокрема дослідження В. Тітінюк та І. Печерцевої, чому сприяло спілкування з внуками О.М. Бекетова — Федором Семеновичем і Володимиром Семеновичем Рофе-Бекетовими, які надавали дослідникам цікавий матеріал щодо життєвого і творчого шляху майстра [2; 3]. До ювілеїв О.М. Бекетова також завжди було експоновано виставки, які отримували висвітлення у газетній періодиці, а також виданні кількох каталогів.

Робота адміністрації ХНУМГ ім. О.М. Бекетова над підготовкою ювілейного видавничого проєкту, присвяченого видатному архітекторові (у 2023—2024-х рр.), де було підготовлено серію книг, дала змогу повніше представити образотворчу спадщину майстра, проаналізувати її у контексті художнього життя Харкова.

Метою статті є не тільки систематизувати напрацьовані попередніми авторами матеріали, пов'язані з означеною темою, але й окреслити основні сюжетно-тематичні напрямки творчості О.С. Бекетова, композиційні та колористичні особливості графічно-живописної манери, еволюцію творчості, місце обра-

зотворчої спадщини у контексті мистецького життя Харкова першої третини ХХ століття.

Об'єктом дослідження є графіка і живопис О.М. Бекетова, що знаходиться в зібранні родини Рофе-Бекетових, ХХМ, ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. *Предметом* дослідження є особливості творчої манери архітектора-художника, для якого мистецтво було сферою особистого захоплення, не пов'язаного із замовленнями або комерційними задачами.

Методологічною основою статті обрано комплексний підхід до об'єкта дослідження, що дає можливість ґрунтовно проаналізувати місцеві мистецькі традиції та західноєвропейські впливи, тенденції розвитку тогочасного художнього життя ХІХ — початку ХХ століття. Застосовано *метод* мистецтвознавчого аналізу, порівняльно-типологічний та історико-культурний методи.

Основна частина. Образотворча спадщина Олексія Миколайовича Бекетова є не менш цікавою, ніж його архітектурно-містобудівна практика. Живопис, графічні замальовки так само були чудовою нагодою писати «для себе», не бути затиснутим рамками проєкту, бажаннями замовника, термінами виконання. На відміну від архітектурної діяльності, живописну спадщину О.М. Бекетова не висвітлено в мистецтвознавчій літературі належним чином, хоча у виставкових залах Харкова неодноразово відбувалися виставки живопису та графіки.

На щастя так склалося, що основною складовою у вивченні образотворчого доробку архітектора стала збережена приватна колекція його нащадків — родини Рофе-Бекетових. Ознайомлення з роботами майстра, а також зі спадком родини дало змогу посправжньому оцінити мистецький талант архітектора. Перед нами постав прекрасний живописець, автор проникливих слобожанських пейзажів, мрійливих морських краєвидів та інтер'єрних замальовок.

Вперше живопис і графіку О. Бекетова було представлено широкому загалу на ювілейній персональній виставці у Будинку архітектора 1939 року, коли культурно-мистецька громадськість Харкова відзначала 50-річчя його творчої та педагогічної діяльності. Правда, до цієї виставки його роботи не раз експонувалися на виставках Харківської організації Спілки архітекторів України, одним із засновників і почесним членом якої він був. Завдяки нащадкам художника через тридцять п'ять років його творчий

доробок було представлено на виставці в Харківському художньому музеї. Згодом деякі з цих робіт були передані до музейної колекції, що стало основою Бекетовського зібрання, яке налічує нині двадцять дві роботи.

Неодноразово до образотворчої спадщини майстра зверталися й під час проведення традиційних Бекетівських днів у Музейному комплексі ХНУМГ ім. О.М. Бекетова. До ювілеїв зодчого в 1997, 2002 та 2012 роках відбулися виставки за активної участі онуків архітектора Федора Семеновича і Володимира Семеновича Рофе-Бекетових, Харківського художнього музею та ЦДНТА України. Виставку художніх творів архітектора також було експоновано в залах громадської організації клубного типу «Гостинна на Дворянській». На цих ювілейних заходах харків'яни та гості міста змогли ознайомитися та оцінити художній талант відомого архітектора, до кожного з них підготовлені змістовні й цікаві образотворчі видання.

Різні за технікою виконання роботи, серед яких справжніми перлинами є написані на дереві невеликі живописні етюди, підкреслюють реалістичне і декоративне плернерне обдарування Олексія Миколайовича. Бекетов постає як тонкий спостережливий пейзажист, що враховує особливості того чи іншого куточка природи, атмосферних явищ, рельєфу, освітлення. Свого часу він багато подорожував, відвідав Грецію, Італію, Туреччину, Чехословаччину, щоразу знаходячи композиційний та колірний відповід-

Іл. 1. Бекетов О.М. Альтанка. 1886. Головний фасад. Папір, акварель. 49,5 x 45. Інв. № 3496 гру. ХХМ

ник зображуваному пейзажному мотиву. Тому в своїх краєвидах художник постає різним, інколи несхожим і навіть непередбачуваним, що ще раз свідчить про його художньо-мистецьке обдарування.

У роботах майстра органічно поєднано чіткість, вивіреність академічного рисунка і конструктивність мислення, притаманні художникові-архітекторові, урівноваженість пейзажних композицій з точно вирішеними ритмами вертикальних і горизонтальних членувань. Краса рослин і квітів, стилізована декоративним чуттям художника-архітектора, у творчості О.М. Бекетова також знайшла відображення у вишуканих ліпних прикрасах фасадів будинків та в оздобленні інтер'єрів. У приватній родинній колекції збереглися акварелі Бекетова-підлітка, позначені тонким відпрацюванням деталей і спостережливістю. Саме у поєднанні двох жанрів мистецтва — живопису та архітектури — полягав зміст життя і творчості Олексія Миколайовича, де образотворчість була для архітектора тією цариною, де він був сам по собі, писав для себе без різних настанов та вимог замовника.

У родині Бекетових панувала щира сімейна приязнь, інтерес до мистецтва та науки, навколо неї гуртувалися кращі мистецькі сили Харкова. Близькими до сім'ї були колишні співучні Олексія Бекетова по школі М.Д. Раєвської-Іванової К. Первухін та М. Уваров, а також М. Пестриков, випускник Петербурзької Академії мистецтв, учень П. Чистякова. З двома останніми О.М. Бекетов буде плідно співпрацювати у своїй архітектурній практиці. Не менш важливим для Бекетова-художника було спілкування з митцями вже відомої у Харкові пейзажної школи — С. Васильківським, М. Беркосом, П. Левченком, М. Ткаченком — та слідування у своїй творчості плернерному характеру її спрямування. З харківської пейзажної четвірки найбільші дружні і творчі взаємини склалися з М. Ткаченком. Також можна провести паралель з творчістю відомого художника М. Алісова, чудового мариніста, чие творче життя було пов'язане з Харковом та кримською Ялтою, де, починаючи з 1900-х років, він подовгу жив і працював. Його часто називали «харківським Айвазовським». Гадаємо, що О.М. Бекетов, перебуваючи у кримському творчому середовищі, міг бути особисто знайомим з уславленим майстром, який на той час жив і працював у Феодосії. Життя і творчість Бекетова також

було розподілене між рідним Харковом та улюбленим Кримом — першими відомими нам (окрім архітектурних малюнків) живописними вправами стануть саме краєвиди мальовничого півострова.

До захоплення й заняття пейзажним живописом на серйозному професійному рівні Олексій Бекетов прийшов не відразу. У різних зібраннях образотворчої спадщини майстра знаходяться архітектурні малюнки Бекетова часу навчання в Санкт-Петербурзькій Імператорській Академії мистецтв та початку його архітектурної діяльності у Харкові. Вони є різними за манерою виконання. Це проекти, детально пророблені й виписані у кольорі, як от олівцевий рисунок залу Земельного банку в Харкові, кольорові, витончені в деталях малюнки альтанки та Великокнязівської усипальниці. Малювання малих архітектурних форм — альтанок, фонтанів, павільйонів різного призначення та інших споруд — корисне тим, що воно дає можливість спостерігати конструкцію, добре вивчити внутрішній і зовнішній простір, бачити їхній зв'язок, використання будівельного матеріалу. Уже в цих роботах відчутно гарне опрацювання деталей, вправну руку майстра, конструктивну точність передачі зображеного.

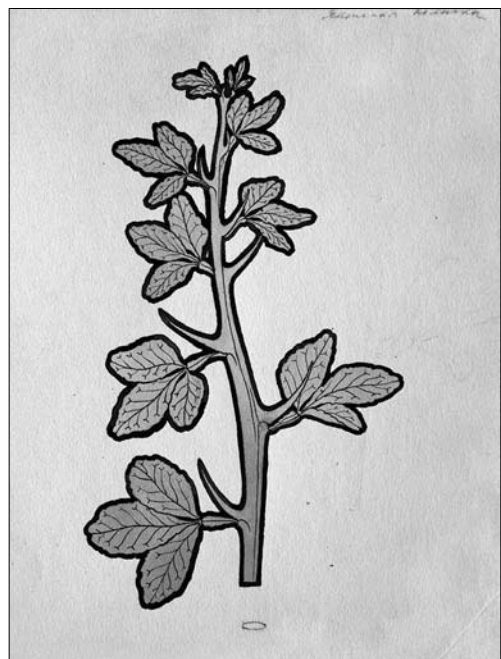
У студентській акварелі «Альтанка» (1886) (іл. 1) художник ретельно виписує будівлю з колонами тосканського ордера. Постаць старого чоловіка зображена для масштабу, що надає творові жанрового характеру, де природа, будівля й людина виглядають як органічне ціле. Проект Великокнязівської усипальниці (іл. 2) позначено філігранним опрацюванням деталей, ювелірною точністю виконання, що наближає цю роботу до витвору декоративного мистецтва.

За образно-стилістичною манерою виконання близьким до цієї роботи є акварельний малюнок головного фасаду церкви Різдва Пресвятої Богородиці (Ново-каплунівської), збудованої за проектом О.М. Бекетова 1912 року (зруйнована 1930). Зображенню церкви, в архітектурі якої було втілено традиції історизму та використання стильових елементів барокової культури XVII ст., притаманні віртуозність і вишуканість виконання, благородство загальної композиції та деталей.

Жанрова сцена надає малюнкові відчуття «живого життя», реалій побутової і міської культури Харкова початку XX століття. Окрему групу робіт цього пе-

Іл. 2. Бекетов О.М. Великокнязівська усипальниця. 1886. Головний фасад. Папір, акварель. 49,5 x 45. Інв. № 3503 гру. ХХМ

Іл. 3. Бекетов О.М. Стилізовані квіти. Глуха кропива. 1899. Папір, акварель. 28,4 x 21,5. Інв. № 3509 гру. ХХМ

ріоду творчості майстра становлять малюнки стилізованих квітів, виконані 1899 року (іл. 3). В цей час у декоративній пластиці Харкова, настінних розписах, решітках, кронштейнах, металевих деталях воріт, балконів, дверей переважають елементи місцевої флори (ромашки, мальви, барвінок, дзвіночки, жовтець та ін.).

Відомо, що в Бекетова була своя бригада висококласних ліпників, альфрейників, яка здебільшо-

го складалася з випускників малювальної школи М.Д. Раєвської-Іванової. У кожній рослині чи квітці, в її стилізованих начерках, виконаних у 1899 р., можна бачити архітектонічне начало, ритміку, своєрідність рослинної чи квіткової будови — м'яку, живописну, чи, навпаки, геометричну, більш раціоналістично завершену. Це надавало архітектурним будівлям живописності й пластичності, відчуття органічної спорідненості з народним мистецтвом. Бекетов деякий час викладав у школі М.Д. Раєвської-Іванової, тому добре знав про прищеплюваний тут інтерес до місцевої флори. Саме ці малюнки Бекетова є прикладом стилізації місцевої рослинності для архітектурного використання, адже малювання орнаменту займає велике місце в навчанні архітектора. Для цього використовується все їх різноманіття в оздобленні архітектури, творів прикладного мистецтва, предметів побуту. Вміло виконаний орнамент органічно входить до художньо-пластичної структури декоративних деталей. Один і той самий мотив на кожній будівлі є різним за особливостями, архітектонікою горизонтальних і вертикальних членувань, що ми можемо помітити на будівлях, зведених за проектами Бекетова.

Кінець XIX — початок XX ст. в Україні збігається з розквітом славетної харківської пейзажної школи. Аналізуючи творчий доробок її майстрів С. Васильківського, М. Беркоса, П. Левченка, М. Ткаченка, можемо дійти висновку, що в цій системі плернерного живопису, де кожний зайняв своє місце, О. Бекетов має абсолютно власну, ні на кого не схожу авторську манеру. Навіть із Михайлом Ткаченком, з яким найбільше дружив і спілкувався. Попри службову зайнятість Ткаченка (1901 року його було призначено художником морського відомства і живописцем Головного російського військово-морського штабу у Франції), художник щороку приїздив до Харкова, мандрував селами Слобожанщини і Полтавщини, відвідував Крим. Саме у цей час там починає свої пейзажні студії й Олексій Бекетов, основними напрямками творчості якого стають стилізовані варіанти реалістичного і декоративного плернеризму. Зауважимо, вітчизняне мистецтво кінця XIX — початку XX ст. представляло складний сплав плернеризму, варіантів імпресіонізму, експериментів із національним стилем і театральною декорацією, тенденцією до символізму та модерну. За

спогадами онука архітектора Федора Семеновича Рофе-Бекетова, якими він неодноразово ділився у розмовах із авторкою, їх дідусь палко любив природу і захоплювався пейзажними етюдами. Його улюбленими місцями були околиці Харкова й Крим, де у Бекетових була дача. Щоправда архітекторові часто доводилося переривати відпустку і повертатися до місця чергового будівництва, яким він керував. А коли він повертався до Криму, для всіх членів родини наставало радісне свято. Для О.М. Бекетова відпочинок полягав у зміні одного виду діяльності іншим. У перший же день він одразу брався за етюдник і фарби. Любов до природи і живопису він також прагнув прищепити своїм дітям та онукам, тому вони часто ходили на етюди усією родиною.

Фото Бекетова в Криму за мольбертом 1900 року добре передає відчуття творчого піднесення, захоплення живим спілкуванням з природою, її величною красою. Здебільшого Олексій Миколайович писав свої роботи на улюблених маленьких дощечках. Відомо, що під час пенсіонерського відрадження після закінчення Санкт-Петербурзької Академії мистецтв і Сергій Васильківський призвичаївся писати свої пейзажі на дереві. Це відчуття емалево-гладкої фактури поверхні надавало творам надзвичайно живописного вигляду. Майстер використовував високо-класні французькі матеріали для художників: фарби, дерево (фанера), добротний картон. Зауважимо, що разом із Васильківським у середовищі харківських художників дерево як основу використовував лише Бекетов. З Васильківським та Левченком його також поєднує любов до робіт невеликого формату, що надавало їм відчуття камерного, інтимного настрою. На звороті деяких дощечок з пейзажами Бекетова збереглася фірмова печатка виробника цього матеріалу: Maison F.Lefebvre, P.H. Lecluse, Fabricant De toiles & couleurs extra fines 58, Rue de Clichy, 58 (En face la Roa de Parma) PARIS (Компанія Ф. Лефевра. Ф. Леклюз. Виробник декоративних полотен та фарб надзвичайної якості. Вулиця Кліші, 58 (напроти Пармської вулиці) ПАРИЖ).

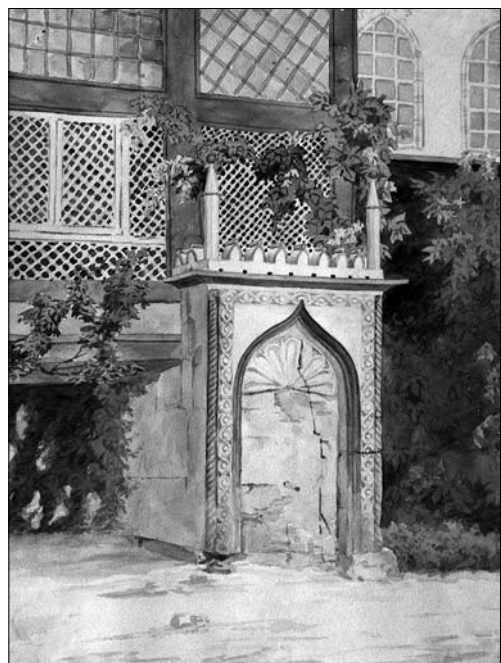
Основні сезонні пристрасті краєвидів Бекетова — весна, літо, зрідка осінь, зимові пейзажі практично відсутні. Багато творів написані під час перебування Олексія Миколайовича в Криму. Наприкінці століття було престижно мати ділянку землі на півострові, де будували дачі. Крим дійсно

переживав будівельний бум, на південному березі Криму з'являється низка великокнязівських палаців та кліматичних санаторіїв. Архітектура цих будівель втілює уявлення про красу, близьку до салонного мистецтва. Ділянку землі в Алушті придбав і батько Бекетова — Микола Миколайович, професор Харківського університету, згодом він поділив її між своїми дітьми. Водночас відбувається творення образу Криму і в пейзажному живописі, над яким працюють як маловідомі майстри, так і прославлені на той час художники не тільки академічного табору (І. Айвазовський, Л. Лагоріо, В. Орловський), а й активні члени Товариства пересувних художніх виставок (Г. Мясоедов, Ф. Васильєв). Тоді ж відбувається й переорієнтація Криму з контексту давньогрецької та візантійської культури до італійської, чому сприяли «пейзажні пари» відповідних краєвидів у І. Айвазовського. Для О. Бекетова, вихованого на греко-римській архітектурній традиції, цей художньо-образний асоціативний підхід також був близьким. Однією з цікавих паралелей стає те, що аналогом італійської Помпеї в Криму стає скельне місто Чуфут-Кале, до зображення краєвидів якого також звертається Олексій Миколайович. Дійсно, найбільшу частину живописно-графічної спадщини Бекетова становлять пейзажі Криму, де після Харкова архітектор найчастіше будував і малював. У цих роботах знайшли втілення своєрідна природа півострова, архітектура, що є продовженням природного ландшафту, інтерес до східного зодчества (татарського, мавританського). Колорит робіт насичено яскравим південним сонцем, відчуттям підвищеної звучності фарб, контрастних поєднань статички гірських ландшафтів і мінливого моря, вічнозелених дерев і випалених сонцем узгір'їв.

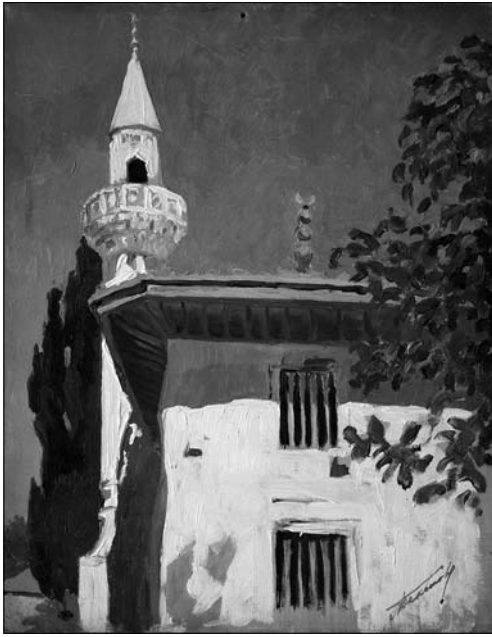
Творець національного стилю в мистецтві, один із піонерів українського національного відродження Василь Кричевський згадував про свої поїздки до Криму із Бекетовим, де вони разом малювали краєвиди, адже обидва мали неабияку любов до цих місць. 1897 року, працюючи в архітектурному бюро Бекетова, він приїздив до нього у Крим під час будівництва його дачі [4, с. 26—27]. Робочі та особисті стосунки В. Кричевського з Олексієм Миколайовичем зберігалися довгі роки. Мистецька своєрідність творчості О.М. Бекетова полягає у витонченій куль-

турі споглядання, де його пейзажні твори можна назвати камерно-статичними. Погляд будівничого відчутно у певній конструктивності пейзажів, своєрідній «рослинній архітектурі» природи, де роль стилів відіграють породи дерев. Лаковану зелень кипарисів, витягнутих і схожих на доричні колони, доповнено у багатьох етюдах квітучими рослинами, кущами, плющем, невеликими деревами. Фахівці погоджуються, що саме екзотичні насадження відсилають глядача до образів давніх епох та країн [5, с. 66—71].

Крім того, ступінь точності архітектурної та ботанічної диференціації має бути приблизно однаковою, про що свідчать тонкі і вдумливо інтерпретовані східні ремінісценції в архітектурних будівлях Бекетова в Криму (зокрема, його дача в Алушті, нині — Будинок-музей О.М. Бекетова). На відміну від загальноприйнятої тенденції кінця II половини XIX століття у пейзажних роботах надавати перевагу суто мотивам природи, Бекетов, серед небагатьох майстрів, здійснив низку етнографічних та архітектурних замальовок. До речі, жанрові кримські сцени охоче вводили в свої краєвиди й такий визначний майстер, як І. Айвазовський. Пейзажним фоном картини «Гурзуф» (1859, ХХМ) уславлений мариніст поміщає сцену з кількома рибалками-татарами та їх судном. Такий самий мотив використовує і в полотні «Кримський пейзаж» С. Васильківський. Але

Іл. 4. Бекетов О.М. Бахчисарай. 1892. Папір, акварель. 24,5 x 18,8. Інв. № 3497 гру. ХХМ

Іл. 5. Бекетов О.М. Мечеть. 1900-ті. Дерево, олія. 25,7 x 20,9. Інв. № 1106 жру. ХХМ

Іл. 6. Бекетов О.М. Татарське селище. 1900-ті. Папір, акварель. 24,5 x 17,4. Інв. № 3498 гру. ХХМ

все ж таки фахівці вважають, що головними героями цих краєвидів є глядачі, які мали б відчуття, що вони знаходяться в Криму, проживають це відчуття краси, зіткане з шуму моря, запахів квітучих дерев, трави, листя. До речі, такий самий погляд на зображувану природу, як куточок «земного раю» можна бачити і в бекетовських слобожанських пейзажах. Вони є досить різними за образно-стилістичним та сюжетно-тематичним вирішенням. Своєрідною «парою» відомої роботи М. Беркоса «Мала Данилівка. Парники» (1895) є відповідні зображення в одній з невеликих картин Бекетова «Капустяне поле» (1911), де художник передає природну гармонію відтінків зеленого від насиченого сонцем листя дерев і кущів до зеленувато-сизих качанів.

Акварельний етюд Бекетова «Бахчисарай» (ХХМ) (іл. 4) відтворює вхід до знаменитого ханського палацу. Архітектурний мотив тут становить єдине ціле з пейзажем, витриманим у теплій золотаво-коричневій гамі. На сміливих зіставленнях дзвінких сонячних тонів і фіолетових тіней побудовано етюд «Мечеть» (також із зібрання ХХМ) (іл. 5).

У світлі дружніх стосунків відомого харківського пейзажиста М. Ткаченка та О. Бекетова можна припустити, що «Покинуте татарське кладовище» (1904) М. Ткаченка і «Татарське селище» (іл. 6) та «Татарське кладовище» О. Бекетова могли бути написані під час спільних пленерів. Майже монохромний, написаний у зближених тонах від темно-коричневої до охристої фарби краєвид селища композиційно передано з нижньої точки зору. «Найжачені» конструктивними деталями народної архітектури татарські помешкання зовсім не складають враження убогих хижок.

Як П. Левченко у своїх численних картинах із зображенням розвалених та покинутих хат «рятує» їх естетством свого колориту від сприйняття чергового документа з життя «принижених та бідних», так і Бекетов глибокими брунатними соковито-оксамитовими варіаціями кольору втілює цікавий живописний образ народної культури.

Таким чином натурна, на перший погляд, позбавлена зовнішньої принадності тема перетворюється на естетично актуальний пейзаж. Надзвичайно різноманітним є також видове розмаїття рослинності Криму в картинах Бекетова: кипариси, сосни, мигдаль, плющ, туя. Здається, улюбленими є кипариси, що згідно з поглядом на «рослинну архітектуру» Криму викликають асоціації з Грецією, античними колонами. А ще кипариси є одним з улюблених дерев епохи символізму, що дійсно часто викликає античні ремінісценції: їх діброви вважали священними, а тонкий смолистий аромат у спеку створював неповторну парфумну ауру, також притаманну Криму. Взагалі у пейзажах Бекетова відчутно ставлення до дерев як до прекрасних шляхетних живих створінь. Дерева, їх силуети майстер передає матеріально відчутно, об'ємно, де чуттєво-пластичні вигини стовбурів викликають алюзії танцюючих або граціозно застиглих рухів. Це оливи в Сан-Ремо, стара груша в одному з пейзажів, стовбури дерев на березі моря і в невеликому парку (іл. 7), написані в контражурі. Ця

експресивна витонченість гілля дерев, їх артистична кривизна притаманні кримським пейзажам, рельєф яких сформовано сонцем, морем і вітром.

Субтропічну рослинність (у Бекетова це найчастіше мигдаль) показано в момент її пишного цвітіння. Зворушує один із пейзажів, де художник на схилі гори пише квітучий кущик молочаю, максимально наближаючи до глядача геометризовані, сферично витончені та округлі шапки. Ще трохи, і ця квітка могла б поповнити стилізовані зображення кропиви, глідниці, барвінку, павлонії (начерки зберігаються в колекції ХХМ) для скульптурного декору архітектури того часу.

Композиційні точки побудови пейзажів Бекетова різні: зверху, з яйли Бабуган, гори Парагільмен, зі схилами, що створюють враження різноколірної калейдоскопічної зеленої гами. Тут головним є форма — силуети гір, дерев, доріг, стежин, рідше будівель. Є пейзажі, написані з близької відстані, рівної погляду художника, що заохочує до цього й глядача. У багатьох пейзажах Бекетова присутній мотив дороги — гірської, серпантинної, уздовж узбережжя на гору, стежки в парку. Найчастіше це перспективний краєвид, написаний з низької точки горизонту, де мало неба, але композиція відкрита, що дає можливість побачити більше, розширити обрій.

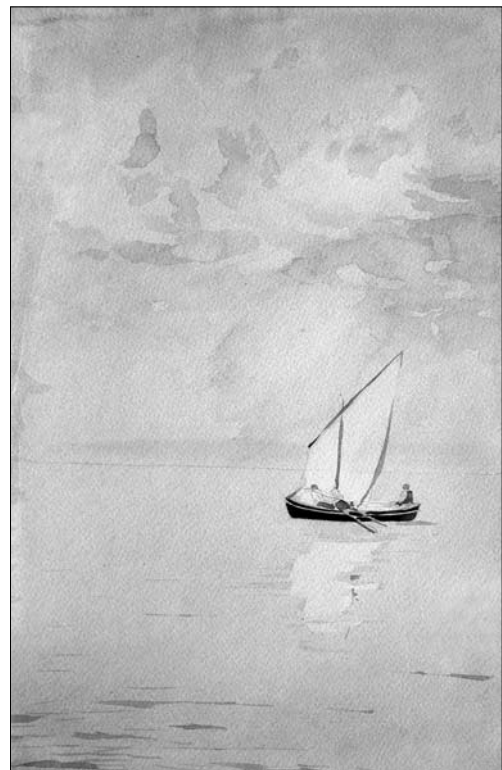
Пейзажі Криму, як правило, не яскраво-спекотні від сонця, але відчутно, як гаряче повітря огортає мінливими світловими рефlekсами воду, смугу берега, хмари, прозору товщу води, прибережну зелень, каміння, скелі та пісок.

Досить часто Бекетов звертається до зображення вітрильників (іл. 8), які легко й невимушено гойдаються на хвилях або стоять на рейді. Ці роботи викликають алюзії графічних замальовок І. Айвазовського (зберігаються в колекції ХХМ), позначених легкістю виконання, ліричним настроєм, відчуттям ностальгії за натурою, що відходить, — вітрильним флотом. Зауважимо, що до теми життя на морському узбережжі і побуту рибалок — трудівників моря також звертався М. Ткаченко, чудовим прикладом цього є відома робота «Вітрильник. Середземне море» (1893).

Характерний горизонтальний пейзаж — це ритми кримських або слобожанських пейзажів, де смуга берега, води, хмар, поля, лісу, викликає відчуття камерної наповненості образу, ліричного настрою

Іл. 7. Бекетов О.М. Ставок. 1940. Папір, акварель. 20 x 28,5. Інв. № 3505 гру. ХХМ

Іл. 8. Бекетов О.М. Вітрильник. 1900-ті. Папір, акварель. ХХМ

пейзажу. Визначальними рисами плернерної палітри Бекетова є світло, бо навіть у кримських краєвидах, яскравих і сонячних, світлова палітра є домінуючою, часто дзвінкою й холодною за звучанням, особливо в морських краєвидах. Саме в них завжди відчутно архітектонічно врівноважену композицію з точно вивіреними вертикальними та горизонтальними ритмами.

Сонячне світло у Бекетова, як одна із найважливіших складових плернерного живопису, особливо: не

Іл. 9. Бекетов О.М. Млини. 1900-ті. Дерево, олія. 11х19,3. Інв. № 1105 жру. ХХМ

сліпить, не відкидає різких тіней, воно лагідне й ніжне. Морський обрій зображено паралельно до нижнього краю основи, він майже завжди відкритий або обмежений скелями чи береговою лінією. До речі, у Бекетова досить багато зображень прибережних каменів-валунів, живописних за рельєфом поверхні та освітленням.

Художник добре відчуває фактуру, своєрідний «подих» кам'яної неживої субстанції, як скульптор, відсікаючи зайве, де рух йде з глибини на поверхню, з монолітної брили до нерівних, зазубрених виступів та гострих країв. Практично в межах одного охристокоричневого кольору виконано роботи зі зображенням каменів і скель, де нюансування фарбових відтінків передає позбавлену рослинності кристалічну структуру виступів, улоговин, крутих обривів.

У своїх кримських краєвидах Бекетов звертається до одного з найважливіх для художників-мариністів мотиву — прибережного плескоту хвиль на міліні біля великого каміння або прибережних валунів. Цю тему досить вдало і часто розробляв у своїх картинах і М. Ткаченко. У Бекетова в його невеликих етюдах також відчутно грізну стихію пінистих водних валів, бризки і водяний пил, що здіймається біля каменів. Художник також використовує образотворчий мотив наскрізних форм та своєрідного ажурі — гілля дерев, балкон, решітки, відкрита галерея, дачний паркан.

Одним із улюблених мотивів у творчості українських митців були вітряки. Найчастіше їх писали С. Васильківський і П. Левченко. У Бекетова також є етюд з цим своєрідним символом України, позначений посиленням напруженим емоційним настроєм (іл. 9).

Відомо, що архітектурна споруда в пейзажі відіграє знакову роль як звучний колористичний акцент,

створює відчуття архітектонічних ритмів. У Бекетова таких робіт небагато, причому здебільшого його цікавлять об'єкти народної архітектури (уже згадуване «Татарське селище», «Млини»), різноколірні дахи черепичних покрівель («Старий Крим»), пам'ятки світової культури («Греція. Парфенон»), звичайна сільська хата чи дачний будинок («Селище Південне»).

Натюрморти архітектора тривалий час не були відомі широкому загалу. На перший погляд прості і невігядливі, вони досить неоднозначні у сприйнятті людини, яка добре знає життєвий і творчий шлях майстра. Квіти — стилізовані, геометрично правильні, займають значне місце в архітектурній творчості, адже вони перетворюються на ліпні прикраси будівель. Повторимось, у зібранні Харківського художнього музею є кілька таких. Тепер художник обирає квіти децю «розхристані», неправильної форми, часто в контражурі на рівному темному фоні. Це прості й звичайні квіти українських садиб — чорнобривці, півонії, бузок. Досить символічним є час створення цих художніх робіт: це 1920, 1933, 1937 роки.

Змінюється й живописна передача зображеного. Квіти намальовані в глечиках опішнянської кераміки, вазах вигадливої форми, які й донині зберігаються в інтер'єрі помешкання родини Рофе-Бекетових. Ці натюрморти не дисонують з емоційним станом автора, а заспокоюють і умиротворюють. Їхній фон має нейтральне бузково-сіре забарвлення. До речі, він збігається з фоном двох інтер'єрів особняка Бекетових. Зворушує один із натюрмортів — дві квітки півонії, одна з яких майже обсіпалась (1933). У цих натюрмортах поєднано дві манери: світляну, насичену повітрям, децю вибілену у зображенні квітів, і матеріальну, щільну за колірною передачею. Написаний через два роки по смерті дружини цей трагічний за звучанням натюрморт змушує по-іншому подивитися на творчу і життєву долю Бекетова, пов'язану з непростими і трагічними подіями в родині.

Здавалося б, Бекетов — щасливець, успішний зодчий, у нього благополучна родина... Так справді було до 1901 року, банкрутства і самогубства О.К. Алчевського¹ — визначного українського промисловця, банкіра та мецената. Щоб розрахуватися з вкладниками його банку, родини Алчевських і Бе-

¹ О.М. Бекетов був зятем видатного українського промисловця і громадського діяча Харкова Олексія Кириловича Алчевського (1835—1901).

кетових були змушені продати свої особняки в Мирносицькому провулку. Перша світова війна і подальші соціально-політичні потрясіння також додали низку втрат і трагедій. Це передчасна смерть у розквіті життєвих і творчих сил друга Михайла Ткаченка та брата дружини, відомого оперного співака Івана Алчевського; трагічна загибель у Криму рідного брата, відомого винороба Миколи Бекетова разом із синами; розстріл під час «червоного терору» Дмитра Алчевського. Цей мартиролог включає й відхід у вічність матері дружини — Христини Данилівни, Григорія та Христі Алчевських, згодом і коханої Ганни Олексіївни.

Передчасні втрати близьких людей тягарем лягли на душу вже немолодого архітектора. До цього додалися й зловісні події 1930-х років. Серед зруйнованих храмів Харкова була церква Різдва Богородиці (Новокаплунівська), спроектована Бекетовим, знищено фрески Селянського санаторію в Одесі, збудованого за його проєктом і розписаного бойчукістами. Зрештою, зазнали репресій і самі бойчукісти.

Звичайно, така кількість втрат і горя, суму та болю мала вплив на художню творчість Олексія Миколайовича. Розраду він знаходить в улюбленій справі. Мистецтво і природа лікують його душевний стан і допомагають відновити спокій. З огляду на дати написання етюдів, очевидно, що зиму 1918 р. Бекетов проводить у Криму (правда, Олексій Миколайович не завжди датував свої роботи). Свідченням цього є один із небагатьох сезонних пейзажів «Паморозь у горах» з авторським підписом «січень, 1918» та осінній «Вересень у Криму» 1919 року. Своєрідним символом можна вважати невелику роботу 1921 року із залізничною колією, що обривається. Мов дорога в один кінець...

Кілька творів, створених в останні роки життя, пов'язано з Мерефою — селищем, де також любляв працювати харківський художник С. Васильківський. Онук Олексія Миколайовича, Федір Семенович Рофе-Бекетов, згадував, як 1940 року родина відпочивала на Харківщині під Мерефою. Міжнародна ситуація була досить напруженою, і до Алушти, як завжди, їхати побоялися. Олексій Миколайович писав етюди, на які брав із собою онука, талант педагога спонукав передавати свої знання, вміння та досвід — вони разом писали якусь хатку. Олексій Миколайович зробив зауваження, а

потім усе виправив, немов ілюструючи свій улюблений вислів:

«Не учи рассказом, а учи показом». Він дуже часто малював для онука картинки, які той розфарбовував, про що свідчать написи: «Рисовал дедушка, красил Федя».

Живописом Олексій Миколайович Бекетов займався до останніх днів свого життя. За спогадами членів родини, за три місяці до смерті він намалював картину «Селище Південне», дивлячись на яку, не віриться, що вона створена майже 80-річною людиною. Міцність руки, молоде відчуття світу і природи, оптимізм залишалися притаманними майстру впродовж усього життя. Мистецький талант архітектора було визнано ще за його життя. На 5-й виставці Харківської спілки радянських архітекторів 1940 року, де було представлено рисунок і акварель, за словами відомого харківського критика Б.В. Порай-Кошиця, «першість серед харківських архітекторів-пейзажистів належить академіку, доктору архітектурних наук О.М. Бекетову» [6, с. 50]. Роком пізніше, у 1941, йому було присвоєно почесне звання заслуженого діяча мистецтв України, таким чином було відзначено художній та архітектурний доробок майстра.

За кожним архітектором завжди стоїть художник. Цей відомий вираз наповнено особливим змістом по відношенню до творчої особистості такого масштабу і значення як Олексій Бекетов. Його образотворча спадщина, стилістичний та живописно-графічний рівень її виконання не поступається творам визнаних майстрів пейзажу. Інтерес до образотворчості архітектора виник ще за його життя, коли з'явилися перші публікації про його живопис і графіку. Нині цей мистецький доробок налічує багато статей в журнальній та газетній періодиці, збірниках науково-практичних конференцій, альбомах та каталогах. Деяким дослідникам пощастило спілкуватися з донькою архітектора О.О. Бекетовою, онуками Ф.С. і В.С. Рофе-Бекетовими, які щедро ділилися своїми спогадами та цікавими фактами з життя і творчості Олексія Миколайовича. Зараз цю традицію гідно продовжують правнучки О.Ф. Рофе-Бекетова та І.Ф. Пилипець.

Сподіваємося, що постать такого масштабу, як О.М. Бекетов, його творчий доробок ще будуть викликати інтерес і потребу його досліджувати, збе-

рігати і популяризувати. Це необхідно уже хоча б тому, що спадщина цього визначного українського архітектора зазнала сильної руйнації від артилерійських та авіаударів росії під час повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Висновки. Кінець XIX — поч. XX ст. на Слобожанщині позначено піднесенням культурно-мистецького життя, пов'язаного з утвердженням Харкова як одного зі значних художніх центрів України. У місті працюють славетні майстри, представники Харківської пейзажної школи — С. Васильківський, П. Левченко, М. Ткаченко, М. Беркос. Поряд із цим у царині пейзажу значні здобутки демонструють інші майстри, чия спадщина є менш відомою. Серед них вирізняється графічно-живописний доробок відомого архітектора, академіка О.М. Бекетова, що є не менш цікавим, ніж будівельна діяльність. Він — один із небагатьох відомих нам зодчих, що залишив дійсно багату і самобутню мистецьку спадщину, яка за образно-стилістичним рівнем виконання не поступається творам відомих майстрів живопису, що стало помітним явищем у контексті українського мистецтва першої третина XX століття.

Умовні скорочення

ХХМ — Харківський художній музей

ХНУМГ ім. О.М. Бекетова — Харківський національний університет ім. О.О. Бекетова

ДНАББ ім. В.Г. Заболотного — Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека В.В. Заболотного

1. Чернова М.В. Зодчий-художник. *Прапор*. 1977. № 9. С. 08—110.
2. Тітінюк В.Ф., Печерцева О.О. Олексій Миколайович Бекетов — живописець. *Традиції та новачії у*

вищій архітектурно-художній освіті. Збірник наукових праць Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. № 4/5. 2005. С. 154—155.

3. Тітінюк В.Ф., Печерцева О.О. О.М. Бекетов — живописець. *Тринадцяті Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції «Сучасний музейний заклад: проблеми вивчення, збереження та популяризації національної історико-культурної спадщини»*. Харків, 2007. С. 37—39.
4. Денисенко О. Пленерні студії Василя Кричевського. *Пам'ятки України. Образотворче мистецтво*. № 6. 2014. С. 26—27.
5. Денисенко О. Живопис архітектора О. Бекетова. *Пам'ятки України. Образотворче мистецтво*. № 12. 2014. С. 66—71.
6. Порай-Кошиць Б.В. Рисунок і акварель архітектора: 5-та виставка харківської Спілки радянських архітекторів. *Архітектура радянської України*. 1940. № 7. С. 50.

REFERENCES

- Chernova, M. (1977). An Architect-Artist. *The Flag*, 9, 108—110 [in Ukrainian].
- Titiniuk, V., & Pechertzeva, O. (2005). Oleksij Mykolajovych Beketov — the Artist. *Traditions and Innovations in High Architectural and Art Education*, 4/5, 154—155 [in Ukrainian].
- Titiniuk, V., & Pechertzeva, O. (2007). O.M. Beketov — the Artist. *Thirteenth Sumtsov readings. Scientific collection of the conference 'Modern Museum Institution: Problems of Study, Preservation and Popularisation of National Historical and Cultural Heritage'* (Рр. 37—39). Kharkiv [in Ukrainian].
- Denysenko, O. (2014). Plein Air Sketches by Vasyl' Krychevsky. *Sights of Ukraine*, 6, 26—27 [in Ukrainian].
- Denysenko, O. (2014). Painting by Architect O Beketov. *Sights of Ukraine*, 12, 66—71 [in Ukrainian].
- Poray-Koshyts', B. (1940). Drawings and Watercolors of an Architect. 5th Exhibition of the Kharkiv Union of Soviet Architects. *Architecture of Soviet Ukraine*, 7, 50 [in Ukrainian].